

INSTITUTIONEN FÖR SVENSKA SPRÅKET

En social praktik?

En observationsstudie av två deltagare i språkpraktik på ett äldreboende

Gabriel Bobeck

Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet
Specialarbete
Språkkonsultprogrammet, SPK260, delkursen Specialarbete, 15 hp
Vårterminen 2017
Handledare: Sofia Tingsell

Sammanfattning

Den här uppsatsen avhandlar en observationsstudie av två språkpraktikanter på ett äldreboende. De två informanterna deltar i sfi-projektet yrkessvenska, och praktiserar inom ramen för projektet på varsin avdelning på ett äldreboende. Syftet med den här studien är att undersöka vilka förutsättningar som finns för språklärande på praktikplatsen. För att uppnå syftet kartlägger och analyserar jag den interaktion som praktikanterna deltar i på äldreboendet. Jag identifierar även de tillfällen när handledare eller andra kollegor mer explicit orienterar interaktionen mot lärande och undervisning av språk. Den huvudsakliga undersökningsmetoden, observation, kompletteras med ett par intervjuer vilket tillåter informanterna att bidra med sitt perspektiv på praktikprojektet.

Analysen klarlägger att majoriteten av den interaktion som praktikanterna deltar i är transaktionell och situationsberoende. Det innebär att den syftar till att utföra en särskild arbetsuppgift, och den handlar om föremål och fenomen som är direkt relevanta för den situation samtalsparterna befinner sig i. När det handlar om relationell interaktion, det vill säga sådan som syftar till att skapa relationer mellan samtalsparterna, deltar praktikanterna i betydligt mindre utsträckning. Vid en kombinerad tillämpning av studiens båda analysmetoder framkommer att den relationella interaktionen tenderar att innebära en förhållandevis hög kognitiv svårighetsgrad, medan den transaktionella interaktionen ställer lägre kognitiva krav.

Vidare innehåller materialet relativt få exempel på att en mer erfaren kollega explicit orienterar interaktionen med praktikanten mot undervisning och lärande relaterat till språk. Detta överensstämmer med de premisser som intervjuerna visade att verksamheten har för praktikprojektet: de lär ut vård, medan skolan lär ut språk.

Nyckelord: *språkpraktik, yrkessvenska, svenska som andraspråk, andraspråksinlärning, observation, interaktion*

Innehåll

1	Inledning.....	1
1.1	Bakgrund.....	1
1.2	Syfte och forskningsfrågor.....	2
2	Teoretiska utgångspunkter.....	2
2.1	Interaktion och lärande	2
2.2	Ekologiskt perspektiv	3
2.3	Kategorisering av interaktion.....	3
2.3.1	Kategorisering enligt Cummins modell	4
2.3.2	Transaktionell och relationell interaktion	4
2.4	Explicit handledning på arbetsplatser	4
3	Tidigare forskning	5
3.1	Forskning om interkulturell kommunikation	5
3.2	Forskning om andraspråkstalaras kommunikation i arbetslivet	5
4	Metod och material.....	6
4.1	Etnografi	6
4.2	Deltagande observation.....	7
4.3	Mina observationer	7
4.4	Intervjuer.....	8
4.5	Metodkommentar.....	8
4.6	Etiska överväganden	8
5	Resultat.....	9
5.1	Verksamheten och deltagarna	9
5.2	Praktikanternas deltagande i interaktion.....	9
5.2.1	Nezanets interaktion på avdelningen Daggdroppen.....	10
5.2.2	Masouds interaktion på avdelningen Sparven.....	12
5.2.3	Analysmetoderna i kombination	15
5.3	Handledning – orientering mot undervisning och lärande.....	15
5.3.1	Explicit orientering mot språklärande och -undervisning – Nezanet.....	15
5.3.2	Explicit orientering mot språklärande och -undervisning – Masoud	16
5.3.3	Sammanfattning	16
6	Slutsatser och utblick.....	16
6.1	Interaktionens transaktionella, situationsberoende karaktär	16
6.2	Den relationella utmaningen	17
6.3	Utbildning för handledare.....	17
6.4	Förslag till vidare forskning.....	18
7	Litteraturförteckning.....	19

Figurer

Figur 1. Cummins modell, som den redovisas av Bergman & Sjöqvist (2000).....	4
--	---

1 Inledning

Den här uppsatsen handlar om vilka förutsättningar för språklärande som vuxna andraspråksinlärare erbjuds på den praktikplats de tilldelats inom ramen för den arbetsmarknadspolitiska utbildningen yrkessvenska. Under min sista termin på språkkonsultprogrammet gjorde jag praktik på ett utbildningsföretag som bland annat driver just en yrkessvenska-utbildning, och det var främst den jag arbetade med. Under min praktikperiod kom jag i kontakt med en grupp deltagare som ingår i ett särskilt samarbetsprojekt mellan Utbildningsföretaget (som för att anonymiseras kallas just så i den här uppsatsen från och med nu), Arbetsförmedlingen och ett omsorgsföretag (från och med nu kallat Omsorgsföretaget). De här deltagarna läser yrkessvenska med inriktning på vård och omsorg, en inriktning de själva valt. Projektets upplägg är sådant att deltagarna först har deltagit i klassrumsundervisning hos Utbildningsföretaget, för att därefter delta i språkpraktik på Omsorgsföretaget. Under praktiken jobbar deltagarna fyra dagar i veckan, och går i skolan en dag.

Jag blev nyfiken på hur fenomenet språkpraktik har beforskats, och kom då i kontakt med Karin Sandwalls avhandling *Att hantera praktiken* (2013). Hon observerar fyra sfi-studerande på deras olika språkpraktikplatser för att utforska vilka möjligheter till lärande som finns för dem där. Hon når flera intressanta resultat, av vilka jag redogör för några av de viktigaste i kapitel 3 i den här uppsatsen. Avhandlingen stärkte mitt intresse för att göra en egen undersökning av en språkpraktikplats. Därför tog jag tillfället i akt och gjorde en observationsstudie på två av projektdeltagarnas praktikplatser på ett äldreboende (de var på varsin avdelning), för att kartlägga och analysera den interaktion de deltar i där. Sandwall (2013) har följaktligen fungerat som ett slags ledstjärna och modell för den här miniatyrvarianten.

1.1 Bakgrund

Svenska som andraspråk och andraspråksinlärning är högaktuella begrepp idag. De dramatiska flyktingströmmar som har ägt rum under de senaste åren har byggt upp ett alltmer mångkulturellt och mångspråkigt Sverige med på många sätt andra förutsättningar än de som rådde för ett antal decennier sedan. Samtidigt är andraspråksinlärning fortfarande ett ungt forskningsfält, och behovet av undersökningar är stort. Det gäller de kognitiva aspekterna av själva inlärningen, men det gäller också de aspekter av flerspråkighet som kan relateras till samhälle och kultur, och som alltså är relaterade till det sociolingvistiska forskningsfältet (Lindberg & Sandwall 2012). Den här studien ansluter sig till den senare kategorin.

Sfi-undervisningen och dess utformning blir med ojämna mellanrum föremål för het samhällsdebatt. I en analys av invandringspolitikens (numera kallad integrationspolitiken) retorik och praktik menar Dahlström (2004) att sfi-undervisningen sedan dess införande har varit central för hela invandrings-/integrationspolitikens utformning. Vidare hävdas i samma studie att en tendens kan skönjas redan under 1980- och 90-talet till att de politiska integrationsmålen alltmer kopplas ihop med mål om individens egenförsörjning. Sandwall lyfter fram att dagens integrationspolitik är mycket nära sammankopplad med arbetsmarknadsrelaterade mål, vilket understryks av Lappalainen (2011:82), som särskilt

belyser det av många både höger- och vänsterpolitiker flitigt nötta mantrat ”arbete är nyckeln till integration”.

I linje med den här utvecklingen har också betydelsen av praktik som utbildningsinstrument vuxit. I skollagen står att kommunen i samarbete med Arbetsförmedlingen ska verka för att studerande ska ges möjlighet att öva det svenska språket i arbetslivet, och att sfi ska kunna kombineras med bl.a. praktik och arbetslivsorientering (SFS 2010:800, 22 kap., 7§). En enkätundersökning från 2008 visar att 49 % av sfi-deltagarna vid tiden för undersökningen hade haft praktik under sin utbildning (SCB 2009).

Med tanke på den framskjutna roll som språkpraktiken idag har som utbildningsinstrument är det naturligtvis på sin plats att noggrant utreda vilka förutsättningar som faktiskt finns för lärande på olika praktikplatser. Målet med den här undersökningen är att vara ett led i det arbetet.

1.2 Syfte och forskningsfrågor

Undersökningens primära syfte är att undersöka förutsättningarna för språklärande på ett äldreboende för två individer som gör praktik där för att lära sig svenska. Istället för att fokusera på praktikanternas egna prestationer fokuserar jag alltså främst på den verksamhet de deltar i, och analyserar den utifrån ett lärandeperspektiv. Det sekundära syftet är dels att ta reda på vilken typ av interaktion praktikanterna deltar i, dels att ta reda på om det förekommer någon explicit orientering mot undervisning och lärande av språk i interaktionen mellan praktikanterna och de mer erfarna kollegorna. För att förverkliga syftet utgår jag från följande frågeställningar:

- Vad kännetecknar den interaktion som förekommer på arbetsplatsen?
- Går det att skönja några mönster när det gäller i hur hög utsträckning praktikanterna deltar i olika typer av interaktion?
- Vilka krav ställer de olika typerna av interaktion på individens kognitiva förmåga?
- I vilka interaktionssituationer mellan praktikanterna och de mer erfarna kollegorna förekommer explicit orientering mot undervisning och lärande av språk?

2 Teoretiska utgångspunkter

I det här avsnittet redogör jag för studiens teoretiska utgångspunkter. Först avhandlar jag interaktionens betydelse för andraspråksinläring, med avstamp i tidig andraspråksforskning. Därefter fördjupar jag mig i det synsätt som har varit mitt främsta teoretiska ramverk för analysen av interaktionen, och redogör sedan för de två metoderna jag använt för att kategorisera och analysera interaktionen. Slutligen beskriver jag den syn på lärande som jag har utgått från i min analys av den explicita handledningen på arbetsplatsen.

2.1 Interaktion och lärande

Forskning på andraspråksinläring är som sagt ett tämligen nytt område. Man brukar säga att det etablerades under senare delen av 1960-talet. Ganska snart började forskare betona betydelsen av att inlärarna får möjlighet att delta i naturlig interaktion på andraspråket. Krashen (1981) lyfter t.ex. fram det naturliga och begripliga inflödet av språklig

information som nödvändigt för språkinlärning, och menar att det bara är naturligt inlärt språk som senare kan nyttjas för naturligt flytande kommunikation. Senare forskning, ofta kallad interaktionistisk, lyfter fram kombinationen av inflöde och utflöde som gynnsamt för inlärning (Lindberg 2005:45ff). En tidig forskare inom det interaktionistiska perspektivet är Michael Long (1981, 1983), som framhåller vikten av att inläraren har möjlighet att förhandla med sin samtalspartner om språklig betydelse. Long har presenterat en interaktionshypotes som dock fick kritik (se bl.a. Aston 1988, refererad i Lindberg 2005), bl.a. för att den alltför lättvindigt konstaterade att förhandling leder till förståelse och språkinlärning. Long har emellertid uppdaterat sin hypotes, och då också tagit intryck av bl.a. Swain (1985, 1995) som betonar inlärarens egen produktion, utflödet, särskilt det framtvingade utflöde som uppstår i verkliga kommunikationssituationer. Long har i sin nya interaktionshypotes (1996) tillskrivit utflödet en betydligt mer central roll. Dessutom har han specificerat närmare på vilket sätt förhandling om betydelse bistår inlärningen. Han lyfter då bland annat fram nyttan av att den infödda talaren ger återkoppling och så kallad negativ evidens, d.v.s. rättar den inlärare som producerar språkligt inkorrekta yttranden.

2.2 Ekologiskt perspektiv

När det gäller studiens teoretiska referensram har jag valt att utgå från ett ekologiskt perspektiv¹, främst eftersom det så tydligt betonar kontextens betydelse för språkinlärningen. Van Lier (2004a) betraktar det ekologiska perspektivet som ett synsätt snarare än en teori om andraspråkslärande. Synsättet betonar att språk inte är en statisk produkt, utan en process där interagerande individer ständigt förhandlar för att sinsemellan skapa mening och betydelse. Både talare och lyssnare i ett samtal ses som involverade och aktiva i att skapa ömsesidig förståelse.

Perspektivet är alltså förankrat i den interaktionistiska synen, och betraktar vidare människors alla handlingar som situerade i sina sammanhang. Det innebär att alla handlingar – språkliga och icke-språkliga – sker inom ett sammanhang, som i sin tur sätter ramarna för handlingarna. Man kan säga att sammanhangen kräver, tillåter och möjliggör vissa typer av agerande för sina deltagare. Sandwall benämner dessa sammanhang 'sociala praktiker', och jag följer hennes exempel. All aktivitet sker inbäddad i sociala praktiker, och måste därför analyseras med kontexten som en faktor. Kontexten är helt avgörande, och ses som en resurs för interaktionen. (Sandwall 2013:28)

Inom det ekologiska perspektivet betonas också hur individen för att kunna delta i situerad interaktion behöver skapa relationer till omgivningen och andra individer. Relationerna uppstår när individen deltar aktivt i en praktik, exempelvis genom att utföra en arbetsuppgift eller delta i ett samtal. Aktivt deltagande krävs nämligen av individen för att hen ska kunna nyttja de interaktionsstödande resurser som finns i kontexten. Dessa resurser kallas av Sandwall för *potentiellt medierande resurser* (ibid), och kan förklaras som ett slags ledtrådar som finns överallt i kontexten, och som varje individ hela tiden använder som grund för sitt vidare agerande i den aktuella situationen (van Lier 2004a:92). Resurserna kan utgöras av språkligt inflöde, men också av fysiska artefakter och mer symboliska värden som kulturell förståelse eller värderingar. Alla är exempel på resurser som en individ nyttjar för att delta i meningsfull situerad interaktion.

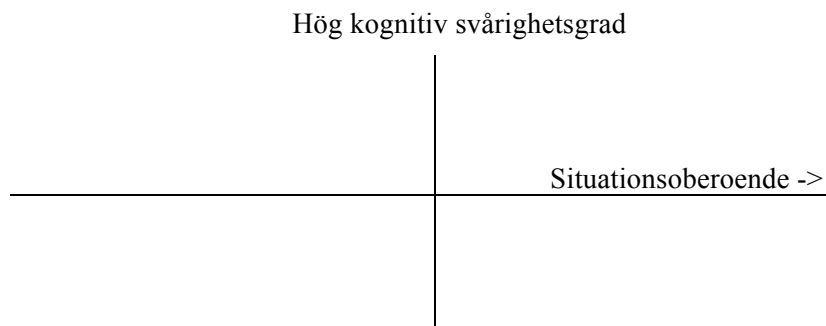
2.3 Kategorisering av interaktion

I det här avsnittet redogör jag teoretiskt för de två analysmetoderna jag använt mig av för att kategorisera och analysera interaktionen på arbetsplatsen.

¹ Sandwall (2013) väljer det kortare begreppet "ekologiskt perspektiv" framför van Liers (2004a) "ekologiskt lingvistiskt perspektiv". Jag följer härnäst Sandwalls linje.

2.3.1 Kategorisering enligt Cummins modell

En av de modeller som används för att beskriva andraspråksutveckling är utvecklad av Cummins (1996). Han antar att det finns två variabler som påverkar svårighetsgraden för en språklig uppgift: hur pass situationsberoende uppgiften är, och hur pass hög kognitiv svårighetsgrad den innebär.

Figur 1. Cummins modell, som den redovisas av Bergman & Sjöqvist (2000).

Tanken är att den interaktion som tvåspråkiga elever deltar i bör följa en axel från det nedre vänstra fältet, först uppåt mot en högre kognitiv svårighetsgrad och sedan åt höger mot ett ökat situationsberoende (Abrahamsson & Bergman 2005:23). Modellen är i första hand skapad för en skolkontext och har främst applicerats på sådana. Som kommer att framgå är denna modell dock relevant för att förstå även den mer informella lärandemiljö som min undersökning gäller.

2.3.2 Transaktionell och relationell interaktion

Uppdelningen mellan transaktionell och relationell interaktion härstammar från Gumperz teoribildning (1964:149). Den är menad att skilja på olika slags interaktion utifrån vilket kommunikativt mål samtalsparterna har. Transaktionell interaktion handlar om arbetsuppgifter och utförandet av dem. De syftar till att nå mål som på något sätt är en del av arbetet. Relationell interaktion å andra sidan har syftet att skapa, stärka eller upprätthålla sociala relationer.

Indelningen är i grunden dikotomisk, men enligt Sandwall och många med henne är en sådan fullständig uppdelning svår att göra i praktiken (bl.a. Wenger 1998 och Holmes & Stubbe 2003:93, refererade i Sandwall 2013:83). I likhet med Sandwall har jag övervägt den här kritiken, men ändå valt att använda mig av ovan nämnda kategorisering. Jag fann att det i materialet trots allt gick att urskilja mönster som bekräftade relevansen av Gumperz kategorier.

Sandwall (ibid) lyfter också fram en paradox som kan uppstå särskilt i vårdrelaterad kontext, nämligen att relationellt småprat kan ingå som en del i arbetsuppgifterna. I den mån de anställda och praktikanterna på boendet småpratade med de boende fann jag det dock av sammanhanget ganska självklart att kategorisera interaktionen som transaktionell. Även om det naturligtvis kunde finnas spår av relationella samtalsmål i dylikt småprat rådde det sällan eller aldrig några tvivel om att det överordnade målet var att utföra en arbetsuppgift på ett professionellt sätt.

2.4 Explicit handledning på arbetsplatser

Lärande sker i social interaktion, och i kommunikation med andra människor om ämnen som är relevanta för den situation man befinner sig i (Søgaard Sørensen & Holmen 2004:9). Men de relevanta ämnena, och den kunskap som krävs för att kunna delta i

interaktion kring dem, måste komma någonstans ifrån. De mer erfarna kollegorna har en central roll i detta, vilket bl.a. Billett lyfter fram i sin forskning om lärande på arbetsplatser (2001b:20). Därför har jag, för att få ögonen på den explicita handledningen i fråga om språk, sonderat mitt material efter situationer där kollegor på ett explicit sätt orienterar sig mot undervisning och lärande relaterat till språk i interaktion med praktikanten.

I en studie av interaktion hos sjuåringar har Sahlström m.fl. (2010) sökt identifiera orientering mot lärande och undervisning, och delat upp den i olika kategorier. Kategoriseringen ska inte ses som heltäckande på något sätt, vilket författarna påpekar, och jag har heller inte gjort det utan bara hämtat inspiration från studien. Sahlström m.fl. (2010:240-244) lyfter fram fyra drag i barnens interaktion som kan ses som orienterande mot lärande och undervisning: longitudinalitet (de gör kopplingar till tidigare lärtillfällen), epistemisk topikalisering (de pratar explicit om att kunna och lära sig saker), lärande-undervisningsorientering (de engagerar sig i aktiviteten undervisa – lära sig) och interaktionsmönster för undervisning (de använder, och diskuterar användandet av, särskilda undervisningsstrategiska mönster i sin interaktion). Jag utgår från dessa kategorier i min analys.

3 Tidigare forskning

I det här avsnittet nämner jag först kort ett par forskningsinsatser som bidragit till att kartlägga interkulturell kommunikation i allmänhet. Därefter går jag in på ett par studier som mer konkret faktiskt undersöker andraspråkstales och -inlärares kommunikation i arbetslivet.

3.1 Forskning om interkulturell kommunikation

Det går för det första inte att identifiera några särskilda samtalsdrag som förekommer endast i samtal mellan första- och andraspråkstalar, och inte i samtal där enbart förstaspråkstalar deltar (Gardner & Wagner 2004). Vidare visar Shea (1994) att det i interkulturell kommunikation inte är de kulturellt betingade skillnaderna mellan olika kommunikationsstilar som avgör den kommunikativa ”framgången”, utan på vilket sätt samtalsparterna tar sig an skillnaderna. Normalt hittar samtalsparter vägar att kringgå olikheterna mellan samtalsstilar, i den mån de inte själva vill upprätthålla olikheterna. Utan att jag diskuterar dem explicit i uppsatsen spelar dessa fynd en viktig roll för analysen av mitt material, eftersom de tillåter mig slippa ta hänsyn till interkulturella aspekter som en faktor som påverkar kommunikationen.

Lindberg (2003) poängterar också att asymmetriska maktförhållanden är en relevant faktor i kommunikation mellan majoritetsspråks- och andraspråkstalar. Inte heller den aspekten tar jag upp explicit i uppsatsen. Det skulle emellertid vara mycket intressant att utreda närmare i andra studier.

3.2 Forskning om andraspråkstales kommunikation i arbetslivet

Sandwall (2013) undersöker som nämnt fyra sfi-studenters interaktion och lärande på praktikplatser. Undersökningen visar bland annat att praktikanterna deltar i mycket begränsad utsträckning i interaktion på sina praktikplatser. Särskilt relationella samtal, det vill säga talad interaktion som inte är direkt relaterad till en arbetsuppgift, ägnar sig praktikanterna väldigt lite åt. De relationella samtal som förekommer, visade det sig, är dessutom i hög grad dominerade av handledarna/arbetskamraterna (Sandwall 2013:230).

Studien visar vidare på ett par faktorer som underlättar praktikanternas interaktion. Tillgången till potentiellt medierande resurser stärker till exempel praktikanternas möjlighet att skapa ömsesidig förståelse i interaktion. Samtidigt menar Sandwall att utnyttjandet av potentiellt medierande resurser kan begränsa interaktionens lärandepotential för praktikanterna, eftersom de har möjlighet att använda andra medel än de verbalspråkliga för att skapa ömsesidig förståelse (2013:231-232).

Inom ramen för projektet KINSA, *Den kommunikativa situationen för invandrare på svenska arbetsplatser*² undersöker Nelson (2010) och Andersson (2010) kommunikationssituationen för andraspråkstalare på ett större företag respektive ett sjukhus. I båda fallen visar studierna att de deltagande andraspråkstalarna behärskar arbetsplatskommunikationen väl, och att de vid behov får det språkliga stöd de behöver. Min undersökning har ju likheter med dessa, med den betydande skillnaden att jag snarare riktar mitt fokus mot arbetsplatsen än mot andraspråkstalarna.

I en undersökning i dansk kontext analyserar Søgaard Sørensen & Holmen (2004) möjligheterna till språklärande i arbetslivet för sju praktikanter. De lyfter bland annat fram en rad faktorer som kan fungera begränsande för individers lärande inom en verksamhet. Det handlar till exempel om att den nya deltagaren i sammanhanget kan ”kopplas bort” i särskilt stressade situationer, att mycket utsagd och införstådd information inom en deltagargrupp kan stänga vägen in för en ny deltagare, eller att hopblandning av arbetsrelaterad och privat interaktion kan göra det svårt för en ny deltagare att veta vad som är viktigt att förstå (Søgaard Sørensen & Holmen 2004:65-66). Jag gör i den här uppsatsen ingen explicit jämförelse mellan den här studien och min, men konstaterar att åtminstone de tre nyss nämnda faktorerna går att se exempel på även i mitt material.

4 Metod och material

För att besvara undersökningens frågeställningar har jag genomfört en observationsstudie av praktikanterna i arbete. Observationerna har dessutom kompletterats av uppföljningsintervjuer med praktikanterna, handledarna och verksamhetschefen för äldreboendet i fråga. I det här kapitlet redogör jag för mina metodval, och min materialinsamling. Avsnittet inleds med en allmänt hållen redogörelse för hur etnografi, d.v.s. observationsstudier, brukar användas inom språkvetenskapen. Därefter närmar jag mig min egen undersökning och mitt förhållningssätt till etnografin och dess inbyggda utmaningar. Avslutningsvis kommenterar jag min metod, och motiverar varför jag upplevde den som det bästa sättet att besvara undersökningens forskningsfrågor.

4.1 Etnografi

Etnografiska metoder används ibland inom språkvetenskaplig forskning för att studera interaktion i naturlig kontext, skriver Bellander (2010). Hon skriver vidare att etnografin i första hand intresserar sig för kulturer, medan språkvetenskapen ju intresserar sig för språket. Begreppet kommunikationsetnografi kan då sägas handla om relationen mellan språk och kultur, och till exempel innefatta studier av interaktion i naturliga miljöer (Saville-Troike 1989). Den här studien ansluter sig till det kommunikationsetnografiska forskningsfältet.

Enligt Bryman (2008) innebär etnografi att forskaren engagerar sig i en social miljö under en längre tid, och genomför regelbundna observationer. I min studie har

² <https://www.nordiska.uu.se/forskning/tidigare-projekt/den-kommunikativa-situationen/>

observationerna varit mycket få och korta. Det här potentiella tillförlitlighetsproblemet begränsas dock av det faktum att äldreboenden är arbetsplatser som till stor del kännetecknas av rutiner och återkommande arbetsuppgifter och sysslor. I intervjuerna styrkte dessutom handledarna att observationstillfällena var representativa för hur dagarna i allmänhet ser ut i verksamheten. Jag gör därför bedömningen att den insamlade datan är tillräcklig för att ge en tillförlitlig bild av interaktionen i verksamheten.

4.2 Deltagande observation

Inbyggt i observationsmetoden finns en problematik som har fått namnet *observatörens paradox* (Labov 1972). Den går ut på att observatören själv alltid i någon mån påverkar den verksamhet som hen observerar. För att parafrasera Labovs (ibid) egna ord: språkvetenskapens mål måste vara att undersöka hur människor talar när de inte blir observerade, och vårt enda möjliga sätt att göra det är att observera dem. Labov har även diskuterat hur forskaren kan hantera den här paradoxen. En strategi kan till exempel vara att försöka göra observatörens närvaro så lite markerad och störande som möjligt. Ett sätt att åstadkomma det är s.k. deltagande observation, där forskaren strävar efter att ta en naturlig och integrerad roll i verksamheten, snarare än efter att vara en fluga på väggen. Precis som Sandwall erfor vid sin undersökning (2013:75) insåg jag vid mitt korta förhandsbesök i verksamheten att jag skulle behöva agera deltagande observatör. Min närvaro hade blivit alldeles för markerad och störande om jag hade undvikit kontakt och kommunikation med deltagarna. Därför tydliggjorde jag för deltagarna, både praktikanterna och de anställda, vem jag var och vilket mitt övergripande syfte var: att studera kommunikationen och interaktionen i verksamheten i samband med att de tog emot en språkpraktikant. Jag svarade på de frågor jag fick, och försökte etablera en god relation med de personer jag skulle studera. Det fick ju konsekvensen att jag som person ibland spelade en roll i de samtal jag studerade, vilket då och då framkommer i resultatet, och i sig är en ”onaturlig” faktor. Utan att ha facit är jag dock tämligen övertygad om att ett tillvägagångssätt där jag försökte undvika kontakt med deltagarna skulle skapa än fler onaturliga situationer.

4.3 Mina observationer

Mitt val av boende för observation baserades på en rekommendation från min kontaktperson på Utbildningsföretaget. Jag fick veta att det var verksamhetschefen på just det här boendet som varit mest aktiv på projektmötena, och tog därför kontakt med henne. Mitt urval av deltagare till studien gjordes också i samråd med verksamhetschefen. Fem av sex avdelningar på boendet tog emot varsin praktikant, men åtminstone två av de fem praktikanterna var tveksamma kring att fortsätta sin praktik vilket eliminerade dem. Tre återstod, och det slutliga valet baserades dels på att jag helst ville ha en manlig och en kvinnlig praktikant, dels på hur väl deras arbetsschema under de aktuella veckorna passade med varandras och mitt.

Jag genomförde två observationer på var och en av de båda avdelningarna. Varje observation pågick i ca fem timmar, ungefär mellan kl. 9 och 14. Under observationerna följde jag med praktikanterna överallt, för att studera den interaktion de var inblandade i. Jag förde utförliga fältanteckningar för att dokumentera allt som sades, och var då noggrann med att redogöra för kontexten för de olika situationerna. Omedelbart efter varje observation såg jag till att ha gott om tid för att renskriva fältanteckningarna, och komplettera dem med funderingar och resonemang som senare utgjorde grunden för mitt val av analysmetoder.

Jag kunde vara med vid all arbetsrelaterad aktivitet, utom den som involverade intima situationer för de boende. Vid de tillfällen där praktikanten och arbetskamraterna utförde arbetsuppgifter inne hos de boende valde jag av etiska skäl oftast att inte följa med in i

rummet, utan jag ställde mig strategiskt i dörröppningen för att kunna ta del av interaktionen utan att göra intrång på den boendes integritet. Detta medförde att jag vid ett par tillfällen hade svårt att få en fullständig bild av interaktionens kontext, men i regel var den tämligen självklar utifrån de rumsliga förutsättningar och föremål som fanns att tillgå samt den verbala interaktion som jag uppfattade. Detta tillvägagångssätt var också en etisk förutsättning för att observationen över huvud taget skulle kunna genomföras.

4.4 Intervjuer

Som en komplettering av observationerna intervjuade jag praktikanterna, deras handledare och verksamhetschefen. Intervjuerna tjänade olika syften. Intervjun med praktikanterna syftade främst till att ge dem ett tydligt tillfälle att komma till tals. Intervjun med verksamhetschefen höll jag främst för att förstå förutsättningarna för hela praktikprojektet, och verksamhetens bild av projektets syfte och mål. De viktigaste intervjuerna var emellertid de jag höll med handledarna. Jag ville veta hur de såg på sin handledarroll, och hur de tyckte att verksamheten kunde stötta praktikanternas språkinläring.

Jag hade färdiga frågor formulerade på förhand som jag utgick ifrån, och jag höll mig nära de förberedda frågorna. Intervjun var med andra ord ganska styrd (Kylén 2004), även om jag i vissa fall ställde oförberedda följdfrågor för att få ett intressant resonemang mer utvecklat.

4.5 Metodkommentar

Fördelen med observation som tillvägagångssätt är att den kan visa hur språket faktiskt används. Med andra metoder, t.ex. intervjuer, kan man aldrig få tillgång till mer än deltagarnas personliga uppfattningar av kommunikationen.

Däremot valde jag att nyttja intervjuer som en kompletterande metod. Att använda olika datainsamlingsmetoder på det här sättet kallas för metodtriangulering. Genom att göra detta fick studiens primära informanter möjlighet att själva uttrycka de tankar de hade. Jag fick även konkret nytta av intervjumaterialet, eftersom det gav mig en ökad förståelse för verksamhetens egen syn på praktikprojektet samt för handledarnas syn på deras roll.

En faktor som jag tror förbättrade mina möjligheter att genomföra observationerna är att jag själv har arbetat inom omsorgen. Det rörde sig förvisso om en något annorlunda gren av sektorn vård och omsorg, men likheterna är påtagliga när det gäller arbetsgången och rutinerna. Rent konkret gav den erfarenheten mig möjlighet att snabbt avkoda det (lilla) måttet av fackjargong som existerar i branschen.

4.6 Etiska överväganden

Det är naturligtvis av yttersta vikt att en observationsundersökning av det här slaget följer de gällande etiska kraven. Vetenskapsrådet har sammanställt fyra huvudkrav i sin skrift *Forskningsetiska principer* (2002). Informationskravet innebär att forskaren ska informera alla uppgiftslämnare och deltagare i studien om deras roll i projektet och vilka villkor som gäller. För att uppfylla det berättade jag på förhand för deltagarna vilket mitt syfte var med studien och vad det var jag observerade. Konfidentialitetskravet innebär att alla uppgifter om deltagarna i studien ska ges största möjliga konfidentialitet och förvaras och presenteras så att ingen utomstående kan identifiera deltagarna. Det har jag följt genom att tidigt anonymisera deltagarna i mitt material. Nyttjandekravet innebär att inga uppgifter om deltagare i studien får spridas eller användas i icke-vetenskapliga syften. Även detta krav har jag följt utan problem.

När det gäller samtyckeskravet krävs dock en närmare diskussion. Det innebär att alla deltagare i en studie måste samtycka till medverkande, och ha möjlighet att avbryta sitt deltagande när som helst. De individer som jag studerade, praktikanterna och deras kollegor, hade förstås den här möjligheten. De demenssjuka, och i viss mån även andra boende på avdelningen, hade däremot ingen reell möjlighet att neka min närvaro. Jag fick bekräftat från både verksamhetschefen och handledarna att min närvaro var problemfri, och utgick ifrån det i mitt beslut att genomföra studien. I de fall där någon boende intresserade sig för mig berättade jag att var en student som var där för att iakttä personalens kommunikation på boendet. Jag inhämtade heller inte in några som helst personuppgifter om de boende, och som nämnts avstod jag från att delta i alla situationer som kan ses som intima i någon mån.

5 Resultat och diskussion

I det här avsnittet kommer jag att redogöra för studiens resultat, det vill säga analysera den verksamhet som jag har observerat. Jag kommer först att kort beskriva äldreboendet och studiens deltagare. Därefter redogör jag för praktikanternas interaktion, och analyserar den utifrån de valda analysmetoderna. Därefter, i avsnitt 5.3 beskriver jag de identifierade tillfällena under observationerna där interaktionen orienterades specifikt mot undervisning och lärande relaterat till språk, enligt det teoretiska perspektiv som jag presenterat ovan.

5.1 Verksamheten och deltagarna

Äldreboendet där informanterna praktiserar drivs som nämnts i privat regi, och är en del av Omsorgsföretaget. Det omfattar sex enheter med sammanlagt 54 lägenheter. Tre av enheterna har brukare med demenssjukdomar, och de andra tre har brukare som behöver stöd av rent kroppsliga skäl.

Min ena informant, Nezanet, praktiserade på avdelningen Dagdroppen, med handledaren Johanna. På Dagdroppen bodde människor med demenssjukdomar. Min andra informant, Masoud, praktiserade på avdelningen Sparven, med handledaren Pernilla. På Sparven bodde människor med somatiskt (kroppsligt, ej psykiskt) betingade nedsättningar. I regel arbetar tre personer på dagpassen, och så var också fallet under mina observationer. Utöver praktikanten och handledare var alltså två kollegor på plats.

För att anonymisera deltagarna har jag gett alla människor som förekommer i uppsatsen fingerade namn. Det gäller även avdelningarna på boendet.

5.2 Praktikanternas deltagande i interaktion

I det här avsnittet presenterar och analyserar jag ett ganska omfattande urval av de båda praktikanternas deltagande i interaktion under observationerna. I urvalet har jag fokuserat främst på den interaktion där praktikanten och en eller flera mer erfarna kollegor deltog. Det är den interaktionen som är mest varierad och intressant att analysera, och framför allt är det den som är mest relevant i den här undersökningen. Med andra ord har jag valt bort merparten av de samtal som ägde rum mellan praktikant och boende. Vidare är min ambition med urvalet över huvud taget inte att visa en representativ bild av interaktionen. När det gäller de mönster jag identifierat finner jag det till exempel mer intressant att presentera undantagen noggrant än de mönsterenliga exemplen.

Analyserna av interaktionen baserar jag på de kategoriseringsmetoderna som jag presenterade i avsnitt 2.3: Cummins modell och Gumperz kategorier. I avsnitt 5.2.3

sammanfattar jag avslutningsvis kort de tydligaste mönstren, som senare utgör grunden för diskussionen i kapitel 6.

5.2.1 Nezanets interaktion på avdelningen Dagdroppen

Dag 1: Nezanet och Johanna hänger tvätt i tvättstugan. Situationen här är mycket påtagligt påverkad av min närvaro, eftersom detta är det första som händer under den första observationen. Johanna pratar mest med mig, och berättar om verksamheten. Interaktionen mellan Nezanet och Johanna inskränker sig till enstaka kommentarer från Johanna:

”Tar du tag i den ändan?”

”Oj, får du plats där?”

Nezanet säger ingenting förutom när Johanna vänder sig direkt till henne och säger: ”du säger att du förstår mer än du kan prata”. Då säger Nezanet ”Ja”. När Johanna säger ”Vi har lärt oss ett nytt ord idag!” och vänder sig till Nezanet förblir hon emellertid tyst. Nezanet följer i regel de konkreta instruktioner som är direkt förbundna med den konkreta arbetsuppgiften, men svarar sällan verbalt. Vid ett par tillfällen tycks Johanna försöka bjuda in Nezanet till att kommentera något, men utan att tydligt vända sig till henne med en instruktion eller en fråga. Då faller i regel inbjudan, och Nezanet tar inte steget in i samtalet.

Det här exemplet markerar ett ganska tydligt genomgående mönster i praktikanternas interaktion. Så länge interaktionen är tydligt transaktionell och situationsberoende, det vill säga knuten till sysslan som utförs, tycks den flyta på bra. Men när Johanna försöker vidga samtalet lite grann och diskutera till exempel Nezanets språkutveckling i mer allmänna ordalag svarar inte Nezanet på inbjudan, och kommunikationen fallerar.

På vägen från tvättstugan blir vi stående i korridoren, och Johanna diskuterar språkinläring. Johanna vänder sig tydligast till mig, och har ett ganska högt taltempo. Vid något tillfälle försöker hon bjuda in Nezanet, men inbjudan är ganska hastig och när Johanna inte får någon tydlig respons låter hon det bero. Det kan tolkas som ett sätt att rädda Nezanets ansikte, men också som att inbjudan till deltagande inte fullföljs utan enbart sker på hennes eget villkor.

Det här samtalet har en likartad karaktär som det i tvättstugan, förutom att ingen arbetsuppgift utförs samtidigt. Det präglas snarast av relationella mål, och är dessutom situationsberoende.

Därefter följer städning hos Erna, en boende på avdelningen. Nezanet och Johanna samarbetar och gör olika städuppgifter. I början pratar de lite om ett par påskprydnader som står framme (se noggrann redogörelse i avsnitt 5.3.1), men dammsugarljudet stör kommunikationen lite grann, och mestadels fortgår städningen utan att de pratar med varandra. Johanna initierar ett par korta samtal om själva arbetet, som följer ungefär följande mall:

J: ”Städade du badrummet, Nezanet?”

N: ”Nej, jag börjar...”

J: ”Då går jag till badrummet!”

Verksamheten är tydligt i fokus under städningen, och endast korta samtal förs. Vid ett par tillfällen är det oklart huruvida gemensam förståelse mellan parterna uppnås eller inte. När det handlar om transaktionella yttranden som påverkar själva arbetsuppgiften upprepar Johanna sig ibland, men när det gäller mer allmänt hållna samtal med

relationella syften tenderar Johanna att driva på även utan att Nezanet behöver delta särskilt aktivt. Detta visar på hur samtalens syfte kan påverka hur deltagarna förhåller sig till vikten av ömsesidig förståelse.

Senare tar personalen en fikapaus. Nezanet pratar ganska mycket under fikat, framför allt när hon får konkreta frågor. Hon pratar ganska fort, vilket i kombination med vissa uttalssvårigheter gör att samtalsparterna ibland har svårt att förstå allt hon säger. Trots detta pratar hon engagerat, i synnerhet när hon får direkta frågor om ämnen hon är bekant med, t.ex. kulturen i hennes tidigare hemland. När samtalsparterna ställer frågor och försöker förstå vad hon menar tar hon fram telefonen för att visa förklarande bilder.

Fikastunderna är typiska exempel på stunder ämnade för relationell interaktion. Generellt fanns en tydlig tendens till att praktikanterna deltog mindre i relationell interaktion än i transaktionell, men den här situationen var ett undantag till den tendensen. Trots att interaktionen var situationsberoende och innebar relativt hög kognitiv svårighetsgrad tog Nezanet en mycket stor roll. Det som i övrigt var avvikande från det normala i situationen var att samtalsämnet nästintill helt kretsade kring ämnen som Nezanet var experten inom. Det ledde i sin tur till att samtalet fick en väldigt monologisk karaktär.

Under de boendes lunch kommunicerar Nezanet främst med en boende i samband med att hon hjälper personen att äta. Personen i fråga är emellertid minimalt kommunikativ, vilket speglar av sig på interaktionen. Efter lunchen ställer sig Nezanet och diskar, medan resten av personalen gör andra uppgifter. Vid ett par tillfällen ställer Nezanet enkla frågor till en närstående kollega, t.ex. "Ska jag slänga potatisen?". Under en ganska lång tidsperiod i samband med lunchen deltar hon i mycket lite interaktion.

Dag 2: Medan personalen plockar i ordning efter frukosten står de båda kollegorna Stephanie och Josefina och diskuterar administrativa uppgifter som behöver göras. Det handlar om ett samtal som behöver ringas, och ett "ärende" som behöver skrivas. Nezanet deltar inte alls i den här interaktionen trots att hon står alldeles nära. Det förefaller tydligt att hon inte är en del av praktiken kring de administrativa sysslorna. Istället ställer hon sig och diskar.

Den här situationen i kombination med avslutningen på den första observationsdagen visar på ett mönster: det tenderar att uppstå ganska långa stunder där Nezanet inte deltar i någon interaktion alls, av olika anledningar. Dels tar hon sig an arbetsuppgifter som inte krävde någon interaktion alls, t.ex. disk. Vilka uppgifter hon ska göra diskuteras inte, vilket avspeglar att Nezanet faktiskt är en ganska väl integrerad del i personalgruppen. Dels står hon också utanför vissa sociala praktiker, t.ex. den som kretsar kring administrativa arbetsuppgifter.

Senare sätter sig Nezanet bredvid mig och startar ett samtal med mig om min utbildning. Precis som vid dag 1 agerar hon oblygt i samtalssituationer, trots att hon har ganska stora problem med att göra sig förstådd. Johanna kommer sedan fram till oss och ber Nezanet hjälpa kollegan Stephanie med en arbetsuppgift hos Fredrika, en boende. Samtidigt försöker hon förklara omständigheterna för arbetsuppgiften för mig som står bredvid. Nezanet följer inte instruktionen att hjälpa Stephanie förrän Johanna har upprepat sig flera gånger.

I den här situationen växlar Johanna lite olyckligt mellan olika mottagare (mig och Nezanet) i sin kommunikation, vilket blir ett problem. Dessutom växlar hon mellan relationell (till mig) och transaktionell (till Nezanet), vilket knappast heller underlättar.

Därefter fikar personalen. När vi pratar om personalens relation till de boendes anhöriga gör jag ett försök att bjuda in Nezanet, som dittills varit tyst, i konversationen. Det visar sig dock att hon inte alls förstått vad övriga runt bordet pratat om, och hennes svarar är helt irrelevant för sammanhanget. När andra runt bordet försöker förklara vad frågan gällde, fortsätter Nezanet istället att prata om det nya samtalsämnet som hon via

sitt oväntade svar initierade. Hon pratar ivrigt, men precis som nämnts tidigare hämmar uttalssvårigheter hennes möjligheter att nå fram med sina yttranden.

Den här situationen exemplifierar till en början det generella mönstret att praktikanterna deltar mindre i relationell interaktion. Nezanet deltar över huvud taget inte i kommunikationen förrän hon (ofrivilligt) råkar byta till ett samtalsämne. Där deltar hon förvisso aktivt, men interaktionen får återigen en monologiserad karaktär, där dessutom de mer erfarna kollegornas återkoppling och negativa evidens är frånvarande.

Efter att Nezanet tagit sin rast serverar personalen lunch till de boende. Proceduren avhandlas rutinmässigt, och Nezanet och Stephanie serverar mat utan att säga mer till varandra än sådant som ”Här” och ”Mer soppa?”.

Interaktionen med de boende är som nämnts i huvudsak transaktionell, och den ställer i regel inte särskilt höga kognitiva krav. Det här exemplet visar hur Nezanet kan dra nytta interaktionens situationsberoende och av de potentiellt medierande resurser i form av fysiska artefakter som står till buds när hon enbart säger ”Här” istället för något i stil med ”Varsågod, här får du soppa”. De potentiellt medierande resurserna bidrar alltså till att underlätta interaktionen, men sänker också kraven på talarens verbala förmåga.

5.2.2 Masouds interaktion på avdelningen Sparven

Dag 1: Masoud och övrig personal plockar fram frukostmat till de boende som sitter vid bordet. Det är ganska högt tempo i snacket mellan kollegorna, och stämningen är ganska hög. Vid ett tillfälle skojar Masoud och en av hans kollegor med varandra så att båda skrattar högt.

Det är främst transaktionell, situationsberoende interaktion som omger de konkreta arbetsuppgifterna kring frukostbordet.

Masoud och Pernilla skrattar mycket i sina samtal, och stämningen är mycket lättsam. Pernilla vänder sig också till mig och säger just det: ”som du ser har vi väldigt roligt medan vi jobbar!”. Hon säger att de till exempel ibland skrattar åt att det blir väldigt roligt när Masoud missuppfattar något.

Det här utdraget visar på det utrymme som finns för Pernilla, experten, att ge Masoud återkoppling och negativ evidens. Här säger hon förvisso bara att de brukar skratta åt missförstånd, men materialet visar också på tillfällena där Pernilla rättar Masoud, och på andra sätt gör honom uppmärksam på icke-målspråksenliga formuleringar.

Därefter går Pernilla och Masoud iväg för att väcka Jens, en boende. Här får jag inte följa med ända in i rummet, utan står utanför och lyssnar. Pernilla pratar glatt med Jens och försöker utröna hur han mår. Masoud hummar med ibland. När de går vidare till att göra ett lyft leder Pernilla genom att säga vad de ska göra. Det låter som att något blir fel, för Pernilla säger ”Nej”, men det verkar ordna sig snabbt ändå. Masouds enda ordentliga yttrande under sysslan är ”Varsågod, nu kan du börja!”, riktat till Jens som fått sin frukost.

Den här situationen är ett typiskt exempel på hur den transaktionella, situationsberoende interaktionen kan fungera. Pernilla pratar mest, och Masoud deltar främst genom att agera efter de instruktioner och den information han får från Pernilla.

Sedan sätter sig personalen och fikar. Interaktionen präglas liksom tidigare av hög stämning, och kollegorna pratar mycket och inte ogärna i munnen på varandra. Samtalsämnena växlar friskt, och Masoud tar en klart återhållen roll i det här sammanhanget. Han pratar i princip bara när han blir direkt tilltalad. Det händer någon enstaka gång i början när Pernilla försöker förklara det för honom okända samtalsämnet: en specifik nyhetshändelse. Kommunikationen mellan de två fallerar emellertid den gången. Masoud ger ändå tydligt intryck av att försöka hänga med i samtalet. Senare tar jag ett initiativ till att släppa in honom i samtalet, och efter det engagerar sig även de andra. De frågar om olika ord och om han förstår dem. Masoud tar en mycket mer aktiv

roll i samtalet nu, och försöker svara på alla kollegornas frågor. Även här blir det väldigt många samtalsbollar i luften på samma gång.

Här framträder återigen mönstret att relationell interaktion innebär ett minskat deltagande från praktikanterna. När samtalet sedan handlar om språk och svenska uttryck ökar hans deltagande drastiskt. Ett liknande mönster som hos Nezanet kan anas: samtalsämnen som har tydlig relevans för praktikantens person och identitet bjuder in till ökat deltagande. Interaktionen kan emellertid inte riktigt sägas orienteras mot vare sig mer situationsberoende, lägre kognitiv svårighetsgrad eller relationalitet.

Pernilla och kollegan Catarina sätter sig sedan vid datorn och diskuterar en genomförandeplan. Masoud ställer sig bredvid och lyssnar, men deltar inte i samtalet. Chefen Nilla kommer så småningom för att hjälpa till med att lösa problemet som uppstått kring genomförandeplanen. Nu blir stämningen mer fokuserad, och när alla kollegor samlas kring datorn blir det tydligt att Masoud inte är en del av den sociala praktik som omger genomförandeplaner. Han involveras inte i problemlösningssysslarna som engagerar resten av personalen. Han går och torkar av bordet, men ställer sig sedan bredvid och lyssnar igen.

Interaktionen kring genomförandeplanen, som Masoud alltså inte deltar i, är transaktionell. Men i jämförelse med merparten av den övriga transaktionella interaktionen är den i mycket mindre utsträckning situationsberoende, och medför också hög kognitiv svårighetsgrad.

Därefter ägnar sig Masoud och Pernilla åt att städa. De städar olika rum, men möts ibland och växlar några ord. I regel är det Pernilla som pratar mest ("Går det bra?", "Glöm inte att sänka sängen sen!" "Behöver du handskar?") medan Masoud fyller i och visar att han förstår. Masoud går efter en stund till det rum Pernilla städar, och erbjuder sig att tvätta golvet istället för henne:

Masoud: "Vad?" (= vad ska du göra?)

Pernilla: "Jag ska tvätta golvet"

M: "Jag?"

P: "Nej, jag kan göra det"

M: "Jo, jag kan"

P: "Okej, du kan väl göra det då"

Utdraget visar åter på hur situationsberoende interaktion tenderar att ställa låga krav på samtalsparterna vad gäller verbal uttrycksförmåga. För att Masoud ska göra sig förstådd räcker det med mycket korta yttranden.

Under Masoud och Pernillas lunchrast följer jag med dem till ett personalrum där vi äter lunch. Där sitter också personal från andra avdelningar, och Pernilla börjar snart prata med dem. De pratar om ämnen som inte är jobbrelaterade. Här hamnar Masoud utanför konversationen ganska snabbt, och han deltar faktiskt över huvud taget inte på hela rasten.

Här ska en brasklapp kastas in för att situationen utspelar sig på lunchrasten, där varken handledare eller praktikant formellt sett arbetar. Mönstret går emellertid mycket tydligt igen, när det kommer till relationell interaktion deltar inte Masoud.

Efter rasten ska de boende äta lunch. När alla har slagit sig ner för att äta uppstår en liten diskussion mellan Masoud och kollegan Catarina. Masoud vill berätta att han inte tycker om rabarberkräm, men har svårt att hitta ordet "rabarberkräm", och blir tyst en väldigt lång stund medan han funderar och letar efter ordet. Den lugna kontexten kring lunchbordet samt Catarinas tålmodighet med den onaturligt långa tystnaden gör att han

kan få den tid han behöver, och så småningom kommer han på ordet och lyckas fullfölja sitt yttrande.

Här är ett exempel på ytterligare en situation som på sätt och vis är ett undantag från mönstret. Masoud tar en aktiv del i ett relationellt styrt samtal. Genom att vara tyst mycket länge och därigenom ge Masoud tid att fullfölja sitt yttrande bidrar Catarina till en ovanligt lyckad relationell interaktionssituation med aktivt deltagande från praktikantens sida.

Dag 2: Masoud och Pernilla hamnar i en diskussion om en larmdosa som verkar fungera dåligt. De testar hur den fungerar, och pratar om vad de ska göra med den.

Interaktionen här är transaktionell, men för att vara det kretsar den kring ett ovanligt samtalsämne och blir ovanligt kognitivt krävande. På så sätt sticker den ut ur mönstret.

Därefter fikar personalen, och precis som vid övriga fikastunder är Masouds deltagande i interaktionen begränsat. Även när kollegorna diskuterar sommarvikariat och anställningar, ett samtalsämne som borde vara av intresse för honom, sitter han tyst tills någon tilltalar honom explicit. En kollega frågar honom då om han ska sommarjobba på avdelningen, vilket han svarar ja på.

Samtalet går därefter över till att handla om Masouds svenska, och de skojar länge om att Masoud trodde att gårdagens lunch hette "pick i panna". Under den här delen av samtalet är Masoud mycket mer involverad, trots att samtalsklimatet är ganska rörigt och ostrukturerat. När sedan konversationen går över till att handla om annat, bl.a. krämpor och gemensamma bekanta mellan andra kollegor, blir Masoud återigen tyst och han deltar över huvud taget inte på en väldigt lång stund. Det är tydligt att samtalsämnena har stor inverkan på hans deltagande som under ett samtal kan skifta väldigt mycket.

Situationen bekräftar i hög grad det redan beskrivna mönstret, även om man hypotetiskt kunde antagit att Masoud skulle delta mer i diskussionerna kring sommarjobb eftersom de gäller honom på ett konkret sätt.

Sedan är Masoud och Pernilla inne hos en boende, och hjälper honom med hygien- och toalettbestyr. Pernilla förklarar för Masoud hur man sätter en kateter. Masoud frågar "Så?" ("gör man såhär?") och Pernilla rättar honom: "Nej, inte där, där!".

I likhet med situationen med larmdosan är den här ett exempel på transaktionell interaktion med ovanligt hög kognitiv svårighetsgrad. Utdraget visar också ett ytterligare exempel på hur den situationsberoende interaktionen sänker kraven på verbal uttrycksförmåga.

Pernilla och Masoud tar sedan hjälp av kollegan Anna för att lyfta upp Jens och förflytta honom till hans rullstol. Pernilla säger till Jens: "Kan du lägga dig på sidan?" och Masoud skämtar: "Sa till mig?".

Skämt ses ofta som en av de svåraste språkliga uppgifterna att utföra på ett nytt språk, och att Masoud lyckas med det trots sin fortfarande mycket begränsade uttrycksförmåga är ett starkt indicium på att det har etablerats en god och trygg relation mellan honom och kollegorna, i synnerhet Pernilla.

Under rasten äter Masoud och Pernilla återigen lunch i ett personalrum. Mönstret går igen från den första observationen: Pernilla pratar mest med annan personal och Masoud äter under tystnad. Mot slutet av rasten lämnar emellertid övriga kollegor personalrummet. Då hamnar Pernilla, Masoud och jag i ett samtal om bl.a. olika städer och platser i Sverige. Masoud deltar först när han explicit bjuds in, men blir sedan en integrerad del av samtalet och tar plats. Pernilla yttrar en anmärkningsvärd kommentar på väg tillbaka från rasten, efter att Masoud missförstått något hon sa: "Tänk på att om tio år kommer du att kunna jättebra svenska!". Masoud reagerar, och upprepar tyst "tio år". Yttrandet säger emellertid något om Pernilla, och hennes attityd till det långsiktiga i språklärande.

5.2.3 Analysmetoderna i kombination

Precis som jag har återkommit till flera gånger tidigare i avsnittet framstår vissa mönster tydligt när de båda analysmetoderna tillämpas på materialet. Ett sådant mönster är att majoriteten av interaktionssituationerna i hög grad är transaktionella och situationsberoende. Det gäller båda avdelningarna i ungefär lika hög utsträckning, och det gäller både interaktion mellan kollegor och mellan personal och boende. När jag sedan applicerar båda analysmetoderna på materialet samtidigt framträder ett lite mer detaljerat mönster.

Samtliga interaktionssituationer som placeras i det övre högra fältet i Cummins fyrfältare kan kategoriseras som relationella. Nästintill samtliga av de övriga relationella interaktionssituationerna befinner sig i det övre vänstra fältet. Det tycks alltså som att den relationella interaktionen genomgående innebär högre kognitiv svårighetsgrad. Det motsatta förhållandet gäller också: den transaktionella interaktionen innebär oftast en lägre kognitiv svårighetsgrad. Den är dessutom i de allra flesta fall tydligt situationsberoende, vilket tenderar att sänka kraven på verbal uttrycksförmåga.

De interaktionssituationer som tydligast avviker från mönstret är de som är transaktionella, men ändå ställer ganska höga kognitiva krav. Det gäller ett fåtal situationer i materialet med Masoud, närmare bestämt när han möter arbetsrelaterade saker som han inte är bekant med sedan tidigare, t.ex. en kateter och en larmdosa.

5.3Handledning – orientering mot undervisning och lärande

För att studera hur den mer explicita handledningen går till, har jag sökt i materialet efter de tillfällen när en mer erfaren kollega orienterar interaktionen med en praktikant mot undervisning och lärande i fråga om språk. Även orientering mot undervisning och lärande i fråga om kärnverksamheten är säkerligen av godo för språkutvecklingen, på ett implicit sätt. I den här delen av uppsatsen är det dock den explicita handledningen jag söker efter. I det här kapitlet redogör jag för de tillfällena som uppenbarade sig, först när det gäller Nezanet och sedan när det gäller Masoud. Slutligen sammanfattar jag kort resultaten.

5.3.1 Explicit orientering mot språklärande och språkundervisning – Nezanet

När det gäller Nezanet och Johanna återfinns de enda tydliga exemplen på orientering mot explicit undervisning och lärande i början av den första observationen. I tvättstugan småpratar Johanna, främst med mig till att börja med, om arbetsgången på boendet. Sedan börjar hon prata om hur det går för Nezanet med språkutvecklingen, och hon berättar att de samma morgon har lärt sig ett nytt ord, medan hon vänder sig till Nezanet med förväntningen att Nezanet ska berätta vilket ord det är. Nezanet svarar emellertid inte, utan ler och fortsätter med sin syssla. Därefter säger Johanna ”Du säger att du förstår mer än du kan prata”, och Nezanet svarar ”Ja”. Johanna fortsätter sedan att prata med mig.

Den epistemiska topikaliserings som sker här, det vill säga när Johanna för kunskap och lärande på tal, är sannolikt mer en följd av min närvaro än något som kännetecknar den ordinarie verksamheten. Däremot hänvisar Johanna tydligt tillbaka till ett tidigare lärtillfälle (”Vi har lärt oss ett nytt ord idag”): longitudinalisering.

Senare, vid städningen av Ernas rum, pekar Johanna ut ett par påskdekorationer och säger: ”Där är en tupp, där är en kyckling, som vi pratade om förut. Kycklingen är ju bebisen”. Nezanet svarar något jag misslyckas med att uppfatta på grund av dammsugarljudet, men Johannas nästa yttrande tyder på att Nezanet undrat hur man vet om en kyckling är av han- eller honkön. Johanna säger att hon inte vet det. Här tar Johanna en undervisarroll, samtidigt som situationen är färgad av longitudinalitet: Johanna drar en parallell till något de uppenbarligen talat om förut.

5.3.2 Explicit orientering mot språklärande och -undervisning – Masoud

Vid en fikastund frågar en av kollegorna om Masoud förstår ett visst ord från djurriket (i sorlet lyckas jag inte uppfatta vad det var för ord samtalet började med) och frågan leder till ett samtal där samtliga kollegor börjar diskutera olika språkliga uttryck i stil med ”hungrig som en varg” och hur svåra de måste vara att lära sig. Här orienterar kollegorna gemensamt interaktionen mot både lärande-undervisning och mot epistemisk topikalisering.

Under observationerna förekommer det vid ytterligare ett par tillfällen att Pernilla explicit orienterar interaktionen med Masoud mot undervisning. En gång rättar hon exempelvis honom när han säger ”nosa” om sin näsa, och hon förklarar skillnaden mellan djurs nos och människors näsa.

Pernillas kommentar i slutet av den andra observationen är värd att notera: ”Tänk på att om tio år kommer du att kunna jättebra svenska!”. Det är ett exempel på både epistemisk topikalisering och longitudinalisering.

Situationen där Masoud får anmärkningsvärt god tid på sig att komma på ordet ”rabarberkräm” kan också analyseras som ett exempel på när en mer erfaren kollega orienterar situationen mot lärande. Det passar inte in i någon av kategorierna från artikeln av Sahlström m.fl (2010), men bör ändå lyftas fram som ett exempel på orientering mot lärande.

5.3.3 Sammanfattning

Det är naturligtvis svårt att säga något om den totala mängden explicit handledning utan att ha något annat material att ställa bredvid mitt. Dessutom får jag reservera mig för att min förteckning med stor säkerhet inte är heltäckande, ens för den relativt korta tid jag observerade verksamheten. Det går i alla fall att slå fast att det förekommer olika typer av orientering mot lärande och undervisning, men att det sker i långt ifrån alla situationer. Det är vanligare, i synnerhet när det gäller Pernilla och Masoud, att orientering mot undervisning och lärande har att göra med arbetsuppgifter. Det stämmer också överens med verksamhetschefens syn på verksamhetens roll i själva praktikprojektet: hon framhöll i intervjun att deras roll är att lära ut vård, medan skolans är att lära ut språket.

6 Slutsatser och utblick

I det här kapitlet diskuterar jag de resultat undersökningen har gett. Jag beskriver interaktionens allmänna karaktär, och diskuterar de möjliga implikationer tendenserna kan få på utformningen av yrkesinriktad sfi-utbildning. Jag diskuterar vidare hur praktikanternas språkutveckling skulle kunna gagnas av utbildade handledare, och för den diskussionen in i en utblick mot ett potentiellt arbetsområde för en språkkonsult. Avsnittet avslutas sedan med ett par rader kring vad för vidare forskningsbehov jag har noterat under mitt arbete.

6.1 Interaktionens transaktionella, situationsberoende karaktär

Majoriteten av interaktionssituationerna på praktikplatsen är transaktionella och situationsberoende, och som regel fungerar interaktionen i sådana situationer ganska bra. Det som emellertid också kännetecknar den väldigt merparten av sådana här situationer är att de inte är särskilt kognitivt krävande. Det går också att dra slutsatsen att situationsberoende interaktion tenderar att ställa ganska låga krav på verbal uttrycksförmåga. Sammanfattningsvis går det att ifrågasätta hur språkligt utvecklande den

här typen av transaktionell interaktion är för en språkinlärare. Med det sagt går det naturligtvis inte att välja bort den. Den är givetvis fullständigt avgörande för utförandet av arbetet, och att den typen av interaktion fungerar bra är på alla sätt ett mycket gott betyg till alla inblandade.

Däremot går det att dra slutsatsen att fokus för språkutveckling bör riktas åt ett annat håll.

6.2 Den relationella utmaningen

Praktikanternas stora utmaning är att hitta in i den relationella interaktionen. Det här resultatet stöder tydligt Sandwalls resultat: att praktikanter tenderar att delta tämligen lite i relationell interaktion (2013:230). Hjälp till att hitta en teoretisk förklaringsmodell till detta finns att få via begreppet *potentiellt medierande resurser*. Sandwalls studie visade också att tillgången till och utnyttjandet av sådana stärker möjligheterna för praktikanterna att uppnå ömsesidig förståelse i interaktion (2013:232), och den här studiens material visar att praktikanterna har avsevärt lättare att nyttja sådana i transaktionell interaktion. Søgaard Sørensen & Holmen använder inte just det begreppet, men visar på liknande tendenser i sin studie, där de konstaterar att pausprat är mycket svårt för praktikanterna att förhålla sig till eftersom ”kontexten ofta befinner sig utanför det fysiska rummet” (2004:61, min översättning).

Vid de relationella interaktionssituationer där Masoud deltar aktivt är samtalsämnen sådant som hans egen språkinläring, och minnen av tokiga missförstånd på arbetsplatsen (”pick i panna”). Det är med andra ord samtal där Masoud kan nyttja kontextuella ledtrådar, potentiellt medierande resurser, i form av egna erfarenheter. Den typen av ledtrådar har han mycket begränsad tillgång till vid samtal om andras gemensamma bekanta, eller en specifik nyhetshändelse som han bevisligen inte är bekant med.

Med andra ord finns det många tecken på att deltagande i relationell interaktion är ett svårt och viktigt steg för språkinlärare att ta för att utveckla sin språkförmåga. Det finns skäl att hävda att fokus inom sfi-undervisningen i hög utsträckning bör riktas hit. Hur kan man då arbeta för att utveckla den här aspekten i klassrumsmiljö? Den frågan kräver sannolikt en ny undersökning för att bli besvarad, men en reflektion kan göras när man kontrasterar den här slutsatsen mot vad som är fokus för utbildningsprojektet ’yrkessvenska’ (som alltså den här studiens deltagare läser). I en presentation av utbildningens upplägg är yrkesterminologi den enda konkreta fokuspunkten som Arbetsförmedlingen lyfter fram (Arbetsförmedlingen 2015). Det aktuella Utbildningsföretaget i min undersökning lyfter också fram på sin hemsida att ’yrkessvenska’ är inriktad på den ’facksvenska’ som är typisk för varje arbetsplats. Det är en inriktning som kan ifrågasättas utifrån den här studiens delresultat att den transaktionella kommunikationen tenderar att ställa mycket låga krav på verbal förmåga.

6.3 Utbildning för handledare

Det går att konstatera att det på den arbetsplats som observerats i den här studien finns utrymme för potentiella lärsituationer. Det förekommer inte lika mycket relationell som transaktionell interaktion, men det går inte att påstå att den relationella saknas. Som sagt hamnar dock praktikanterna allt som oftast utanför den interaktionen. Det finns inga tecken på att detta beror på illvilja från den ordinarie personalen, men däremot kan man med fog påstå att de inte är förberedda på att lägga energi på någon form av språkligt bistånd. Handledarna har heller inte någon särskild utbildning, och verksamhetschefens syn på projektets upplägg är att på boendet utbildar man i vård, och i skolan utbildar man i språk. Utan att ge sken av att det inte förekom alls dristar jag mig också till att påstå att explicit handledning när det gäller språklärande äger rum tämligen sällan i interaktionen mellan praktikanter och mer erfarna kollegor.

Som språkkonsult med särskild inriktning på flerspråkighet i yrkeslivet tycker jag att det vore mycket intressant att vara med och utforma något slags utbildning för handledare som ska ta emot praktikanter på sin arbetsplats. De två handledare som jag intervjuade, i vad som får ses som ett litet stickprov, uppvisade ganska vitt skilda synen på sitt handledarskap, och på vad för aspekter som var särskilt viktiga för språkutvecklingen. Utan någon organiserad utbildning blir förstås de enskilda handledarnas personliga förförståelse i hög grad avgörande för vilket explicit språkligt stöd praktikanterna får. Den här uppsatsen rymmer inte några utbyggda funderingar kring en sådan utbildnings möjliga utformning, men ett viktigt fokus bör vara att fästa handledarnas uppmärksamhet vid vilka språkliga situationer som faktiskt tycks vara de svåraste att ta sig an för en andraspråksinlärare.

6.4 Förslag till vidare forskning

Studien visar att en stor utmaning för praktikanterna är att hitta en väg in i den relationella interaktionen på arbetsplatsen. Det här är något som naturligtvis är svårt för sfi-undervisningen att drillas studenterna i. Relationell interaktion är ju ofta förbunden med kulturella och lokala aspekter vilket gör att den är svår att förbereda sig för. I avsnitt 6.2 rörde jag vid en intressant frågeställning: hur kan språkutbildning i formell lärandemiljö utformas för att effektivt utveckla deltagarnas förmåga att delta i relationell interaktion? Det är verkligen ingen lätt fråga att besvara, men om det gjordes försök vore de intressanta att ta del av.

Lindberg & Sandwall lyfter fram många aktuella forskningsbehov, varav ett som jag särskilt vill instämna i, och specificera: hur upplever sfi-deltagare själva relevansen i sin undervisning? (Lindberg & Sandwall 2012:475) Och om jag än mer närmar mig den här uppsatsens tema: hur upplever praktikanter själva nyttan av språkpraktik? Det vore särskilt intressant med en studie som på något sätt lyckas kringgå perspektivet ”praktik är bra eftersom man kan få jobb där sen”, och istället fokusera praktikanternas syn på just språkutvecklingen.

7 Litteraturförteckning

- Abrahamsson, Tua & Pirkko Bergman 2005. Ett andraspråk i utveckling. I:
Abrahamsson, Tua & Pirkko Bergman (red.), *Tankarna springer före*. Stockholm:
HLS Förlag. S. 11-42.
- Andersson, Helena 2010. *Interkulturell kommunikation på ett svenskt sjukhus: fallstudier av andraspråkstalare i arbetslivet*. Omarbetad utgåva av doktorsavhandling. Uppsala universitet: Digitala skrifter från Nordiska språk 2
- Arbetsförmedlingen 2015. *Ny upphandling av yrkessvenska*.
<<https://www.arbetsformedlingen.se/Om-oss/For-leverantorer/For-kompletterande-aktorer-utbildningsleverantorer-och-kommuner-med-utbildningskontrakt/Nyhetsarkiv/Nyheter-kompletterande-aktorer/2015-12-02-Ny-upphandling-av-yrkessvenska.html>> Hämtad 2017-05-23.
- Aston, Guy 1986. Trouble-shooting in interaction with learners: the more the merrier? *Applied linguistics* 7(2), s. 128-143.
- Bellander, Theres 2010. *Ungdomars dagliga interaktion. En språkvetenskaplig studie av sex gymnasieungdomars bruk av tal, skrift och interaktionsmedier*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 84.) Uppsala: Uppsala universitet.
- Bergman, Pirkko & Lena Sjöqvist 2000. Att tänka på sitt andraspråk – kan man lära ut det? I: Åhl, Hans (red.) *Svenskan i tiden – verklighet och visioner*. Stockholm: HLS Förlag.
- Billett, Stephen 2001b. Learning through work: workplace affordances and individual engagement. *Journal of workplace learning* 13(5), s. 209-214.
- Bryman, Alan 2008. *Social research methods*. Oxford: Oxford University Press.
- Cummins, Jim 1996. *Negotiating identities: Education for Empowerment in a Diverse Society*. Ontario: California Association for Bilingual Education
- Dahlström, Carl 2004. *Nästan välkomna. Invandrarpolitikens retorik och praktik*. Göteborg: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Gardner, Rod & Johannes Wagner 2004. *Second language conversations*. London: Continuum
- Gumperz, John J. 1964. Linguistic and Social Interaction in Two Communities. *American Anthropologist* 66(6), s. 137-153.
- Holmes, Janet & Maria Stubbe 2003. *Power and politeness in the workplace. A sociolinguistic Analysis of Talk at Work*. London: Pearson Education
- Krashen, Stephen 1981. *Second Language Acquisition and Second Language Learning*. Oxford: Pergamon
- Kylén, Jan-Axel 2004. *Att få svar: Intervju, enkät, observation*. Stockholm: Bonnier utbildning
- Labov, William 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania press.
- Lappalainen, Paul 2011. Kommentar. I: *Reglering eller diskriminering – vad hindrar etablering?* Fores studie 2011:14, s. 79-86. Hämtad från: <<http://lnu.diva-portal.org/smash/get/diva2:801233/FULLTEXT01.pdf>> Hämtad 2017-05-22
- Lindberg, Inger 2003. Second language awareness – What for and for whom? *Language Awareness* 12(3-4).
- Lindberg, Inger 2005. *Språka samman*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Lindberg, Inger & Karin Sandwall 2012. Samhälls- och undervisningsperspektiv för svenska som andraspråk för vuxna invandrare. I: Axelsson, Monica, Kenneth Hyltenstam & Inger Lindberg (red.). *Forskningsöversikt om flerspråkighet*. Stockholm: Vetenskapsrådet. S.

- Long, Michael 1981. Input, interaction and second language acquisition. I: Winitz, Harris (red.) *Native language and foreign language acquisition*. (Annals of the New York Academy of Sciences 379.) S. 259-278.
- Long, Michael 1983. Does second language instruction make a difference? A review of the research. *TESOL Quarterly* 17(3). S. 359-382.
- Long, Michael 1996. The role of linguistic environment in second language acquisition. I: Ritchie, William C. & Tej K. Bhatia (red.). *Handbook of second language acquisition*. San Diego: Academic Press. S. 413-468.
- Nelson, Marie 2010. *Andraspråkstalare i arbete. En språkvetenskaplig studie av kommunikation vid ett svenskt storföretag*. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 82.) Uppsala: Uppsala universitet
- Sahlström, Fritjof, Ida Hummelstedt, Lotta Forsman, Michaela Pörn & Anne-Slotte Lüttge 2010. Samma innehåll – olika sammanhang: mikro-longitudinellt lärande i sjuåringars vardag. I: Lindholm, Camilla & Jan Lindström (red.) *Språk och interaktion* 2. S. 227-248.
- Sandwall, Karin 2013. *Att hantera praktiken. Om sfi-studerandes möjligheter till interaktion och lärande på praktikplatser*. Göteborg: Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 20.
- Saville-Troike, Muriel 1989. *The ethnography of communication. An introduction*. Oxford: Blackwell
- SCB (Statistiska Centralbyrån) 2009. *Antal deltagare i svenskundervisning för invandrare efter praktik under utbildningen, kön, studieväg och år*.
<http://www.statistikdatabasen.scb.se/pxweb/sv/ssd/START__UF__UF0539/Praktik21B/table/tableViewLayout1/?rxid=51cda718-2a61-4540-a3e9-62edf6bbbc277#>
Hämtad 2017-05-16.
- SFS 2010:800. Skollagen.
- Shea, David P. 1994. Perspective and production. Structuring conversational participation across cultural borders. *Pragmatics* 4(3), s. 357-389.
- Swain, Merrill 1985. Communicative competence: some roles of comprehensible input and comprehensible output in interlanguage development. I: Gass, Susan M. & Carolyn Madden (red.) *Input in second language acquisition*. Rowley, Mass: Newbury House.
- Swain, Merrill 1995. Three functions of output in second language learning. I: Cook, Guy & Barbara Seidlhofer (red.) *Principles & practice in applied linguistics. Studies in the honour of H.G. Widdowson*. Oxford: Oxford University Press.
- Søgaard Sørensen, Marianne & Anne Holmen 2004. *At blive en del af en arbejdsplads – om sprog og læring i praksis*. Institut for Pædagogisk Antropologi, Danmarks Pædagogiske universitet.
<<https://www.google.se/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiyeic04PUAhXHBBywKHVcMAGwQFggnMAA&url=http%3A%2F%2Fuim.dk%2Fpublikationer%2Fat-blive-en-del-af-en-arbejdsplads%2F%40%40download%2Fpublication&usg=AFQjCNHEl6PiGSaMpHm7koPO2dW2LT6ebw&sig2=rDkNUzTeqUNC0iRo6sZ8Yg>>
Hämtad 2017-05-22.
- Van Lier, Leo 2004a. *The Ecology and Semiotics of Language Learning: A Sociocultural Perspective*. New York: Cluwer Academic Publishers.
- Vetenskapsrådet 2002. *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*.
<http://www.gu.se/digitalAssets/1268/1268494_forskningsetiska_principer_2002.pdf
> Hämtad 2017-05-22.
- Wenger, Etienne 1998. *Communities of Practice. Learning, meaning and identity*. Cambridge: Cambridge University Press